

na međi umetnosti i inženjerstva | studije o posleratnoj arhitekturi u beogradu i srbiji

Publikacija predstavlja seriju studija izrađenih od strane studenata doktorskih studija na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu. Doktorandi su bili pozvani da izvedu jednu složenu i iscrpnu tektonsku analizu na relevantnim arhitekturama izgrađenih u Srbiji u kontekstu socijalističke Jugoslavije. Analize su izvedene pod mentorstvom prof. Luke Skansija, koji je vodio ciklus predavanja i diskusija na prvoj godini dokorskog studija oko pojma tektonike u arhitekturi, odnosno razvoja tog teoretskog i analitičkog pojma od sredine devetnaestog veka do danas.

luka skansi

ur. Luka Skansi

NA MEĐI UMETNOSTI I INŽENJERSTVA

Studije o posleratnoj arhitekturi u Beogradu i Srbiji

IMPRESUM

UREDNIK	Luka Skansi, Politecnico di Milano, gostujući profesor na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu
NASLOV KNJIGE	Na međi umetnosti i inženjerstva: Studije o posleratnoj arhitekturi u Beogradu i Srbiji
RECENZENTI	dr Vladimir Mako, profesor dr Nenad Šekularac, profesor dr Milena Grbić, docent
IZDAVAČ ZA IZDAVAČA	Univerzitet u Beogradu - Arhitektonski fakultet dr Vladan Đokić, dekan
LEKTOR	Slađana Panić Živković
DIZAJN	Milica Petrović Neda Sokolović
FOTOGRAFIJE	Roberto Conte (140-141, 184-185) Aleksandra Đorđević (224-225) Stefano Perego (162-163) Luka Skansi (70-71) Dejan Todorović (40-41, 96-97, 118-119, 206-207, 250-251, 280-282) (ostale fotografije od autora članaka)
NASLOVNA STRANA	Miloš Kostić
TIRAŽ	300 primeraka
ŠTAMPA	_____
MESTO I GODINA IZDANJA	Beograd, 2021.
ISBN	978-86-7924-249-5

NA MEĐI UMETNOSTI I INŽENJERSTVA

Studije o posleratnoj arhitekturi u Beogradu i Srbiji

Predgovor

Univerzitet u Beogradu-ArHITEKTONSKI fakultet (UB-AF) neguje akademske studije na svim nivoima studija od osnovnih do doktorskih. Kroz inovativne i izazovne studijske programe, Fakultet u skladu sa savremenom akademskom i profesionalnom praksom postiže visoku kompetitivnost na regionalnom i globalnom tržištu. Zahvaljujući kontinualnom unapređenju studijskih programa i jačanju saradnje sa drugim visokoškolskim institucijama, strukovnim organizacijama i mrežama edukacije, UB-AF poseduje verifikovana dostignuća od kojih su najznačajnija: Nacionalna akreditacija studijskih programa, ekvivalentnost sa francuskom nacionalnom diplomom (omogućavanje stručne prakse i sticanja licence u Francuskoj), akreditovani kursevi prema standardima RIBA (Kraljevski institut britanskih arhitekata), kao i visok rang u regionalnom i međunarodnom kontekstu edukacije arhitekata (fakultet je rangiran u 100 najboljih škola u oblasti arhitekture i dizajna na listi magazina DOMUS, jednog od najcenjenijih i najstarijih časopisa za arhitekturu u svetu).

Doktorske studije – Arhitektura i urbanizam pokrenute su još 2007. godine kao studije heterogenog karaktera koje paralelno razvijaju znanja i kompetencije iz tehničko-tehnološkog i društveno-humanističkog naučnog i iz umetničkog polja. Sa ciljem da osposobe kandidate za samostalno, originalno i naučno zasnovano istraživanje kojim se proširuju granice znanja iz oblasti arhitekture i urbanizma, fakultet već dugi niz godina, neguje ideju permanentnog osavremenjavanja nastavnog procesa, te afirmaciju procesa edukacije kroz vannastavne aktivnosti namenjene studentima i istraživačima, kao i posebno kroz publikovanje rezultata studijskih celina koje nudi. Publikovanje rezultata rada doktoranada u okviru studijskog programa Doktorskih studija - Arhitektura i urbanizam posebno je interesantno iz dva razloga. Sa jedne strane, neguje razvoj kritičkog mišljenja i naučnu zasnovanost, negujući originalnost u pristupu, a sa druge širi postojeću dokumentacionu osnovu o aktuelnim temama i različitim metodologijama i pristupima.

Publikacija pred nama nastaje kao plod višegodišnje saradnje sa gostujućim prof. Lukom Skansijem u sklopu predmeta »Posebni problemi istraživanja arhitekture i urbanizma« na prvoj godini doktorskih studija. Tema trogodišnjeg ciklusa predavanja i diskusija, koje je vodio prof. Luka Skansi između 2015. i 2017. godine, bio je pojam tektonike u arhitekturi, odnosno razvoj tog teoretskog i analitičkog pojma od sredine devetnaestog veka do danas. Studenti su bili pozvani da za svoj seminarski rad izvedu složenu i iscrpnu tektonsku analizu na jednoj relevantnoj arhitekturi izgrađenoj u Srbiji u kontekstu socijalističke Jugoslavije, u periodu između pedesetih i osamdesetih godina prošlog veka.

Analize su se sprovodile po različitim interpretativnim smernicama, u duhu jedne otvorene i multidisciplinarnе metode istraživačkog rada, koja je uključila istoriju arhitekture (izvodila su se arhivska istraživanja, vremenske i tematske kontekstualizacije građevina), konstrukcijsku (tehnička i statička analiza arhitekture), prostornu (razumevanje odnosa između prostornog konteksta i konstrukcijskih formi) i analizu kompozicije (razumevanje oblikovnih karakteristika arhitektonske forme). Svaka od tih smernica dala je specifične rezultate, koje su doktorandice i doktorandi sjedinili i oblikovali unutar svoje tekstualne i grafičke interpretacije izabranih građevina.

Publikacija sadrži samo neke od radova koji su bili proizvedeni u sklopu predmeta (oni koji su pristigli u ruke urednika posle poziva studentima za publikaciju). U tom smislu, predstavlja neku vrstu parcijalne

kolekcije fragmenata jednog šireg kolektivnog istraživanja. No izabrani fragmenti, potpuno autonomni u svom sadržaju, jednom prikupljeni, počinju stvarati jednu novu sliku, šireg dometa. Reč je o slici heterogenog i arhitekturom jako bogatog konteksta posleratne jugoslovenske arhitekture, koja u skorijim vremenima, zahvaljujući novim istraživanjima, sve više dokazuje svoju relevantnost na međunarodnom nivou.

Ovaj kolektivni rad sproveden sa doktorandima i doktorandicama predstavlja, pre svega s metodološkog aspekta, jedan doprinos ka složenijem upoznavanju tog istorijskog konteksta. Mada, po samoj tipologiji rada, predstavlja primer analize koji se može izvršiti u odnosu na bilo koji period, pošto se ne oslanja na klasične istorijsko-umetničke ili stilske kategorije, već pokušava, akumulacijom »mikroistorijskih« istraživanja (serije tektonskih analiza građevina, svaka sa svim svojim specifičnostima i pričama), iscrtati složenost jedne celine kojoj pripadaju. Ta kolekcija fragmenata, koja bi se mogla nastaviti u nedogled, nema direktnu ambiciju da funkcioniše kao iscrpna ili definitivna "istorija" beogradske-srpske-jugoslovenske arhitekture, već kao sredstvo upoznavanja tih svetova preko njenih pojedinačnih primera, dajući tako neke nove odgovore, ideje za buduća istraživanja. Istorija arhitekture pokušava tako istražiti neke alternativne tehnike rada sa studentima, kreativnije i stimulativnije oblike analiza, u potrazi za nekim eksperimentalnim smislom za disciplinu istorije arhitekture.

Vladan Đokić

Ana Nikezić

Izvodi iz recenzija

"Jasno je da svako izvedeno arhitektonsko delo predstavlja mnogostrukost, zaokruženu složenu celinu elemenata koji su katkad protivrečni, a svakako veoma raznoliki. Otkrivanje te interne prirode arhitekture, načina mišljenja i delovanja, koji su iskazani određenim jezikom, angažovano je kao kompleksniji instrument interpretacije konkretne arhitektonske forme. Veze sa uvidom u društveno-političke i ekonomske strukture konteksta u kojem je nastala, dodatno su pogodovale toj interpretaciji.

Činioci celine dela, »konstrukcija« odnosno »umetnička kompozicija«, pojedinačno su već mogući diskursi istraživanja arhitekture. Međutim, njihova relacija ovde uspostavljena, preispituje mišljenje da je arhitektura suprotstavljena graditeljstvu jer konstrukciju, ili inženjersku tehnologiju, uzima tek kao medijum pomoću kojeg (arhitekt) ispituje prostor ili oblik. Učinak da je tehnologija zapravo obavezan saradnik, a ne cilj arhitekture, niti njen ograničavajući faktor, osvetljava posebna mesta, ne samo u interpretaciji formi, već i u opreznom korigovanju strategije prethodno stečenih mišljenja.

I konačno, »proces istorizacije« tematizovanih objekata svakako je omogućio otkrivanje novih fizionomija njihove interpretacije. Nešto što se u trenutku nastajanja moglo smatrati 'tehničkom arhitekturom' nakon dovoljne vremenske distance omogućilo je nastojanje da se tehnika pretvori u metod, odnosno da interpretacija arhitekture istovremeno i činjenično ubeđuje i stavlja na raspolaganje tumačenju koje je tu interpretaciju dodatno obogaćuje. Proizvodnje značenja, smisla, vrednosti koje proces istorizacije omogućava, pojačane su mogućnošću lične neposredne percepcije autora tekstova i arhitektonskih dela."

dr Milena Grbić

"Ono što čini značajnu kariku koja povezuje reč uvodnika i svih jedanaest analitičkih poglavlja knjige, odnosi se na pristup svake od ovih studija, utemeljenog na ovako shvaćenoj suštini razumevanja graditeljstva. Jezgrovitim jezikom iskazane vrednosti svih prikazanih arhitektonskih dela, zasnivaju se na sveobuhvatnoj analizi istorijskih, teoretskih, društvenih i nadasve inženjerskih aspekata, kroz koje je svaki od ovih objekata sagledan.

Posebnu vrednost svih studijskih poglavlja čini oslanjanje na izvornu arhivsku graditeljsku dokumentaciju konstruktivnog i statičkog sklopa analiziranih arhitektonskih dela. Nije potrebno posebno naglašavati da je ovakvom metodologijom istraživanja i naučni stepen iskazanih zaključaka postavljen na izrazito visoki nivo."

dr Vladimir Mako

"Autori ovih pisanih radova kroz različite multidisciplinarnе pristupe, kroz odnos izgrađenih objekata i njihovih graditelja prema prethodno izgrađenoj urbanoj strukturi pružaju različito čitanje arhitekture. U tekstovima je dat prikaz i objašnjen uticaj funkcije na projektantsku slobodu i nastanak različitih formi prilikom gradnje objekata različite namene... Objasnjen je racionalan način primene konstruktivnih i tehnoloških rešenja pri gradnji arhitektonskih objekata koji su bili predmet istraživanja, u vreme kada je građevinarstvo u Srbiji bilo u ekspanziji i kada su se u procesu realizacije arhitektonskih ideja primenjivala savremena konstruktivna rešenja koja su išla u korak sa svetskom inženjerskom graditeljskom praksom.

U tekstovima su prikazani različiti pristupi u odnosu konstrukcije i spoljnog – fasadnog oblikovanja prostora i data je njihova veza, kao i arhitektonska autorska dela u kojima je prikazano »razdvajanje eksterijera od strukturalne funkcije, što podrazumeva oslobađanje fasade od unutrašnje organizacije i konstruktivnog sklopa«.

dr Nenad Šekularac

SADRŽAJ

Tektonska senzibilnost i njena aktualnost: Jugoslavenska arhitektura šezdesetih i sedamdesetih // Luka Skansi	12
Arhitektura infrastrukture saobraćajnih tokova - Most Gazela i Mostarska petlja u Beogradu // Bojana Jerković - Babović	42
Oblikovanje i konstrukcija Univerzalne hale Beogradskog sajma - Hala 1 // Neda Sokolović	72
Konstruktivna analiza "Doma omladine i sportova" u Zemunu // Milica Petrović	98
Konstrukterski domet Doma fizičke kulture na Novom Beogradu // Darko Pavićević	120
Brutalizam u različitim kontekstima Beograda // Ana Graovac, Predrag Jovanović	142
Vizuelna lakoća betona: SO Novi Beograd // Hristina Stojanović	164
Manifestacije kernforme i kunstforme kroz funkcionalne, oblikovne i konstruktivne odlike stambenih objekata u bloku 22 // Ivana Lovrinčević	186
Zgrada gradske uprave grada Pančeva // Borjan Brankov	208
Robne kuće "Beograd" i konzumerizam u Jugoslaviji 1960ih // Ana Zorić, Aleksandra Đorđević	226
Tektonska i konstrukcijska analiza dve administrativne zgrade arhitekta Alekseja Brkića // Aleksandra Subotić	252
Poetika fasada u stambenoj arhitekturi Miroslava Mirka Jovanovića u periodu 1956-1980 // Jelena Basta	282

Vizuelna lakoća betona: SO Novi Beograd

Hristina Stojanović

APSTRAKT

Rad predstavlja istraživanje tektoničkog odnosa funkcije i konstrukcije na primeru zgrade Skupštine opštine Novi Beograd. Ovaj objekat projektovan je kao javni objekat za prostorne potrebe rada Narodnog odbora opštine i njegovih upravnih organa. Projekat je započet 1961. godine u Urbanističkom zavodu Beograda pod rukovodstvom arhitekata Stojana Maksimovića i Branislava Jovina i koncipiran je i, kasnije, realizovan fazno, 1973. dodavanjem aneksa i 1985. adaptacijom atrijuma u višenamensku salu. Ovaj fazni pristup projektu iznedrio je različite, vrlo upečatljive, načine artikulacije arhitektonskih elemenata u okviru jednog jezika modernizma, u periodu njegovog progresivnog gašenja. Specifičan pristup zadatku i projektovanju društveno-odgovornog programa krije koncepciju lakoće kojom objekat odiše, a koji se čita kroz objedinjavanje konstrukcije i funkcije objekta specifičnim arhitektonskim jezikom.

Istraživanje se temelji na prikupljanju i analizi dostupne arhivske građe, u vidu tehničke dokumentacije projekta, zatim na analizi konteksta u kojem objekat nastaje, što podrazumeva društveno okruženje (socijalistička država blagostanja) i epohalni stil (modernizam), kao i na značaju i značenju prepoznatih arhitektonskih vrednosti. Namera ovog istraživanja je prikupljanje i sistematizacija građe vezane za ovu tematiku, kako bi se formirala početna osnova za buduća istraživanja, kao i za utvrđivanje i razumevanje različitih tektoničkih odnosa izgrađenih objekata istog perioda, iste ili srodne tipologije na prostorima Jugoslavije. Istraživačko pitanje koje se postavlja jeste kako učiti iz istorije graditeljstva, kako je razumeti i interpretirati, kako bi se unapredilo arhitektonsko delovanje danas.

Ključne reči: modernizam, tektonika, lakoća, beton, SO Novi Beograd

Visual Lightness of Concrete: New Belgrade Municipality Council

SUMMARY

The period that followed the Second World War, speaking of a global architectural scale, marked by major urban projects designed and based on the urban ideologies of the Le Corbusier's *Athens Charter* was published in 1943. Its impact on the urban politics of socialist Yugoslavia was present in the planning and construction of New Belgrade, which remained, the most intensive development in the history of the country's capital, the city of Belgrade. Architectural design ideas for the New Belgrade were shaped according to the established global principles and socio-political context, concentrated on creating an architecture as a representative of new social values that will generate a new way of living. Although the way of promoting these values has changed over decades, the common idea remained as an unchanging imperative and lasted for almost half a century. However, the desire for the New Belgrade's architecture to become a representative of the strength of a rising socialist country has never been fully achieved. Although the idea remained incomplete in its resulting, it is still present in the architecture of several buildings, considering the New Belgrade Municipality

Council that testifies to the aspirations of the late 1960s and the beginning of 1970s urban ideology.

This paper presents a research of the tectonic discourse between functionality and construction examined in the case study of the design and construction of the New Belgrade Municipality Council. The building was designed as a public facility providing spatial needs for the workers of the municipality's National Committee and its administrative bodies. The project started in 1961 in the Institute for Urban Planning in Belgrade under the leadership of architects Stojan Maksimović and Branislav Jovin and was built in two stages. First stage took place in 1973 by designing and building the Annex and the second stage was developed in 1985 by adapting the atrium into a multipurpose hall. This design approach resulted in various, ingenious ways of articulating architectural elements within a single language, modernism, which was in that point, in the time of its slow fading. A specific approach to the task and design of a socially responsible program supports the concept of lightness which can be read through the intertwined treatment of the structure and function of the built object. The purpose of this research is to recognize architectural values from the aspect of the tectonic structure and the architectural design language, to analyze them and give insight into the relationship between the applied construction system, facade design, the use of materials, functionality and representation.

The research is based on the collection and analysis of the available archival material which consists of the technical documentation of the project, the analysis of the social context (socialist welfare state) and the particular cultural context (modernism) in which the object was designed and built, as well as the meaning and significance of the recognized architectural values. The objective of this research is to collect and systematize the relevant material in order to form the initial data-base for the future research, as well as to establish and understand the different tectonic relations of the built objects of the same period in the territory of former Yugoslavia. The aim of this research is to question and explain particular design and construction methods, in order to understand them and interpret them for developing the tools and processes in the fields of architectural design.

Keywords: modernism, tectonics, lightness, concrete, New Belgrade Municipality Council

[1] Videti u: Љиљана Благојевић, *Нови Београд: оспорени модернизам* (Београд: Завод за уџбенике, 2007), 172-177.

[2] Videti u: Brigitte Le Normand, *Designing Tito's Capital: Urban Planning, Modernism, and Socialism in Belgrade* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2014).

[3] U radu su priloženi neki od crteža pronađenih u svesci Glavnog projekta iz faze Investicionog projekta i to: *Generalni plan Novog Beograda sa elementima regulacionog plana*, razmera 1:25000, *Situacija*, razmera 1:500 (crtež br.2), *Osnova prizemlja*, razmera 1:200 (crtež br.4), *Osnova I sprata*, razmera 1:200 (crtež br.5), *Preseci*, razmera 1:200 (crtež br.8) i *Izgleđi*, razmera 1:200 (crtež br.9), kao i šeme bravarije, razmera 1:20.

[4] U radu je priložen crtež *Presek 1-1: Postojeće stanje*, razmera 1:50 (list br.2)

UVOD

Period koji je usledio posle Drugog svetskog rata bio je, na globalnom nivou, na svetskoj arhitektonskoj sceni, obeležen velikim projektima koncipiranim prema urbanističkim ideologijama *Atinske povelje* iz 1933. godine. Ovaj period u socijalističkoj Jugoslaviji obeležili su urbanistički projekti velikih razmera, poput izgradnje Novog Beograda u prestonici zemlje. Prema obimu izgradnje, ovaj period je ostao zabeležen kao period najintenzivnijeg razvoja Beograda [1]. Govoreći o arhitektonskim temama koje su obojile izgradnju jednog novog grada, one su, prema utvrđenim globalnim načelima i društveno-političkom kontekstu, bile skoncentrisane na stvaranje novobeogradske arhitekture kao reprezenta novih društvenih vrednosti koji, istovremeno, oblikuje jedan novi način života, novu svakodnevicu [2]. S obzirom da je ovaj period trajao približno pola veka, način upotrebe arhitekture za promovisanje novih društvenih vrednosti bio je nepromenljiv imperativ, iako se način te upotrebe kroz decenije menjao.

Želja da Novi Beograd odiše arhitekturom, koja će predstaviti snagu glavnog grada jedne socijalističke države u usponu, nikada nije do kraja sprovedena. Međutim, iako nedovršena u izvedbi, ova ideja se može prepoznati u arhitekturi nekoliko objekata kojima pripada i zgrada Skupštine opštine Novi Beograd, koja, kao izvedeni objekat, svedoči o aspiracijama perioda kraja šeste i početka sedme decenije 20. veka.

Istraživanje je sprovedeno fokusiranjem na prikupljanje i analizu arhivske građe u vidu tehničke dokumentacije (arhitektonsko-građevinskog projekta) SO Novi Beograd. Prikupljena dokumentacija, koja se nalazi u arhivi Opštine Novi Beograd, predstavlja primarne izvore istraživanja i obuhvata: Glavni projekat za zgradu Narodnog odbora opštine na Novom Beogradu iz 1961. [3] i Idejni projekat adaptacije atrijuma u višenamensku salu u objektu SO Novi Beograd iz 1985. godine [4]. Zbog potreba čuvanja informacija o javnim objektima, građa nikada nije predata Istorijskom arhivu Beograda. Takođe, ovo istraživanje je uskraćeno za arhivski materijal koji se tiče projekta izgradnje aneksa opštineradenog početkom sedamdesetih godina. S obzirom na to da arhiv Opštine, Istorijski arhiv Beograda, kao i Urbanistički zavod, u kojem je projekat izrađen, ne poseduju nikakvu dokumentaciju, nažalost, ovoj vrsti izvora, koju smatramo izuzetno važnom, ne možemo ući u trag. Drugi primarni izvori relevantni za ovo istraživanje podrazumevaju periodiku

iz perioda u kojem je objekat izgrađen – publikacije časopisa „Izgradnja“ i „Arhitektura i urbanizam“ iz šezdesetih godina prošlog veka. Teorijski okvir istraživanja oslanja se na sekundarne izvore u obliku knjiga i publikovanih tekstova koji predstavljaju kritički osvrt na objekat Opštine Novi Beograd, kao i na arhitekturu Novog Beograda. Sekundarni izvori, takođe, podrazumevaju stvaralaštvo autora projekta Opštine, kao i knjige koje se tiču tematike tektonike u arhitekturi.

MODERNIZAM U JUGOSLAVIJI: NOVI BEOGRAD

Generalnim urbanističkim planom utvrđena je koncepcija izgradnje Novog Beograda kao novog modernog dela glavnog grada Jugoslavije koji je trebalo da obezbedi uslove za život i rad 240.000 stanovnika. Jedna od glavnih karakteristika koja su obeležila ovaj period, a koju možemo prepoznati analizirajući arhitekturu Novog Beograda, jeste način integrisanja urbanističkog i arhitektonskog načina razmišljanja. Plansko rešavanje Novog Beograda dovelo je do toga da se stvore dva jasna poteza – priobalni, predviđen za objekte visoke kulture – zgrade muzeja i opere, i paralelno s njima – glavnu novobeogradsku transverzalu – Lenjinov Bulevar (danas Bulevar Mihaila Pupina), koji je u svojoj vizuri nizao objekte javne namene, počevši sa zgradom CK KPJ, zgradom Muzeja revolucije (koja nikada nije realizovana), zgradom SIV-a, završavajući niz zgradom Opštine Novi Beograd [5]. Treći potez, upravan na prethodne, bio je predviđen u osi zgrade SIV-a, međutim, kako nikada nije realizovan, nije relevantan za ovo istraživanje, iako bi po svom značaju bio jednako vredan. Svaki od ovih objekata, zasebno, komunicirajući na različit način, jasno govori o nameri materijalizacije monumentalnosti i direktne komunikacije funkcionalnih karakteristika objekata kroz arhitekturu kao vrstu medija.

NA OBODU UPRAVLJAČKOG I PRAGU STAMBENOG

Na najvećem gradilištu u tom trenutku u Jugoslaviji, koje je odmaklo već u drugu deceniju svoje realizacije, stvorila se potreba za stvaranjem centra okupljanja novog stanovništva, čiji broj je bio bliži jednom manjem gradu nego prosečnoj gradskoj opštini u tadašnjoj Jugoslaviji. Za potrebe urbanizacije ovog područja usled naglog porasta broja stanovnika, nametnuo se imperativ

[5] Videti detaljnije u: Љиљана Благојевић, *Нови Београд: оспорени модернизам* (Београд: Завод за уџбенике, 2007), 223-231.

izgradnje Skupštine opštine kao upravljačkog centra koji će odgovoriti na koncept novog načina stanovanja.

Projektni zadatak za zgradu Opštine Novi Beograd sastavljen je na temelju principa i težnje da se ovim objektom obezbedi savremeno funkcionisanje ovakve vrste administrativne zgrade, koja će u bliskoj budućnosti opsluživati opštinsko područje od oko 200.000 stanovnika, koliko je bilo, u to vreme, predviđeno Generalnim urbanističkim planom. U tehničkoj dokumentaciji je naglašeno da su, u trenutku projektovanja objekta, potrebe opštine bile znatno ispod ovog očekivanog broja, te da je težnja za postizanjem kompromisa i mogućih adaptacija u budućnosti bila možda ključna za projektante prilikom koncipiranja arhitektonskog rešenja [6].

Za lokaciju zgrade Opštine odabran je Blok 31, kao poslednji u nizu objekata javne namene na glavnoj transverzali koja, povezujući Beograd i Zemun, nosi reprezentante novobeogradske arhitekture. Na crtežu Generalnog urbanističkog plana Novog Beograda sa elementima Regulacionog plana, priloženog uz Glavni arhitektonski projekat Opštine [7], može se videti namera pozicioniranja opštine i simbolički značaj veze između strogo stambenog, zapadnog dela grada, „velike spavaonice“ i istočnog, sa kombinovanom stambenom i, pre svega, upravljačkom funkcijom grada [8]. Ovakvo tumačenje dalje otvara mogućnost nizanja sličnih analogija odnosa, dualnim izrazom arhitektonske forme, koji korespondira ovom odnosu kroz dva različita polariteta novog grada.

Geocentrična lokacija objekta, na jednom od glavnih novobeogradskih saobraćajnih čvorova, na obodu upravljačkog, i na pragu stambenog, objekat Opštine postavlja osovinom severozapad – jugoistok i prati pravac Bulevara Lenjina sa isturenim aneksom sala. Ovaj istureni položaj aneksa svojom formom prati reprezentativni niz Lenjinovog bulevara, dok iza sebe krije, nešto skromniju u ekspresivnosti, zgradu administrativnog dela opštine. Sa urbanističko-arhitektonskog aspekta, svojom pozicijom, zgrada Opštine istovremeno korespondira aspiracijama stvaranja funkcionalnog grada i likovnog izraza svoje funkcionalnosti.

FUNKCIONALNA EKSPRESIVNOST FORME

Autori objekta, arhitekta Stojan Maksimović i Branislav Jovin, sa ovlašćenim projektantom, arhitektom Milutinom Glavičkim, ispred

[6] Videti u: Stojan Maksimović i Branislav Jovin, *Glavni projekat za zgradu Narodnog odbora opštine Novi Beograd na Novom Beogradu* (Beograd: Arhiva Opštine Novi Beograd, 1961)

[7] Ibid.

[8] Ibid.

SO Novi Beograd - detalj (autor)

Urbanističkog zavoda, zamislili su i projektovali kompozicionu celinu dva volumena, horizontalnog zastakljenog kubusa u kojem su smeštene administrativne funkcije objekta Opštine i lebdeće pune mase salskog dela objekta. Ova dva volumena ostvaruju međusobni dijalog, iskazujući programski različit sadržaj svojom formom, ali govoreći istim, prepoznatljivim, arhitektonskim jezikom kroz materijalizaciju i ujednačen tretman fasade.

U planovima se razlikuju dve figure – horizontala, nepravilni paralelopiped, u osnovi dimenzija 92x25,80 m, prošupljen sa dva atrijuma, i kvadrat dimenzija 42x42 m. Ova dva volumena ostvaruju zajedničku vezu preko hodnika, u vidu mostova koji se nadovezuju na administrativni objekat preko fasade rešene u istom maniru, istim ritmom, koji zatim, prelazeći na salski deo, stvara osećaj jednopoteznosti kroz fasadni valer ova dva objekta.

U odnosu izgrađenog i zelenila, velika pažnja je posvećena parternom uređenju i načinu na koji zelenilo komunicira sa objektom i čini bezmalo važan aspekt projekta, igrajući ulogu u sagledavanju objekta. U situacionom planu se vidi jasna namera da se zelenilom napravi otklon od saobraćajnice upravne na Lenjinov bulevar, te da se time neposredno naglasi značaj formiranja izgleda uličnog fronta Bulevara [9]. Zatečeni ogoljeni kontekst, o kojem svedoče fotografije iz perioda izgradnje, kao tabula rasa poslužio je za stvaranje dijaloga između ulice i objekta, gradeći jednu vrstu membrane: beton-zelenilo-beton.

U parternom rešenju formiran je trg podvučen pod objekat, kojim se pristupa i administrativnom i salskom delu. Prema prvobitnom rešenju bilo je predviđeno formiranje niskog prizemlja – depresije na koti -1,70 m, čime bi se stvorilo korito oko objekta [10]. Uranjanjem objekta u tlo poništila bi se druga namera, a to je olakšavanje prizemlja podizanjem objekta na stubove. Na sreću, u izvedenom rešenju, prizemlje konstruktivno i formalno prati glavni korpus spratova objekta, čime se odvajanjem mase objekta od tla postiže vizuelna lakoća. Skeletna konstrukcija objekta postaje vidljiva u prizemlju, formirajući kolonadu, koja svojom pozicijom i zasenom anticipira prirodan i logičan ulazak u objekat. Ova kolonada, kao važan prostorni element, definiše prostor trga podvlačeći ga pod objekat, čime ostavlja mogućnost da se u prizemlju sa spoljašnje strane formiraju različiti sadržaji, a funkcija se samo naslućuje transparentnošću fasadnog platna.

Sa trga preko terena i vetrobrana ulazi se u hol koji ima dvojaku funkciju – administrativnu i komunikativnu. Jedan deo hola koristi se kao šalter-sala,

[9] Ibid.

[10] Ibid.

dok drugi, u kome je smešteno jednokrako stepenište, predstavlja vezu sa gornjim etažama, što funkcionalno omogućava brzo komuniciranje odeljenja na spratovima sa centralnim holskim prostorom. Pristup spratovima rešen je pomoću tri stepeništa sa holskim prostorom oko njih na svakoj etaži, koji upućuju na hodnike u dva pravca. Osnovna koncepcija funkcionalnog i oblikovnog dela zgrade karakteriše se sledećim: administrativne prostorije rešene su u jednotraktnom sistemu, orijentisane ka spolja, sa komunikativnim prostorom – hodnikom ispred prostorija koji je, pružajući se sa unutrašnje strane, orijentisan ka atrijumima. Stepenišni prostori rešeni su u vidu spojnih traktova – mostova postavljenih upravno na administrativne traktove; mokri čvorovi blokirani su u krajevima objekta, a tehnički deo rešen je u suterenu.

Ovakvo rešavanje administrativnog dela zgrade obezbeđuje jednostavan pristup stranaka prostorijama za rad i šalterima smeštenih u centralnom delu prizemlja, i, sa druge strane, dobru međusobnu povezanost i razmeštaj organa na spratovima, kao i povezanost organa i ostalih službi.

Važna karakteristika unutrašnjeg prostora je mogućnost adaptibilnosti kroz transformaciju radnog prostora. Sa namerom da se stvori prostor koji je moguće prilagoditi sadašnjim i budućim funkcijama organa, arhitekta su pribegle projektovanju radnog prostora prema modulu od 130 cm, koji kasnije odgovara rasteru primenjenom na staklene fasadne elemente. Težnja za elastičnim radnim prostorijama postignuta je odabirom pregradnih zidova montažnog tipa koji su postavljeni prema utvrđenom modulu na bilo kom mestu po dužini trakta, tako da se formiraju kancelarije sa dva, tri ili više modula prema potrebi. Povećanje ove ili bilo koje kancelarije za jedan modul obezbeđuje radne uslove za još dva radna mesta [11]. Sistem montažnih zidova i primena modula omogućili su punu adaptibilnost radnog prostora, formiranje radnih prostorija prema potrebama i racionalno korišćenje prostora. Ovakvim sistemom namena objekta je došla do punog izražaja, a uslovi rada podjednako su rešeni na čitavom prostoru. U slučaju potrebe, zgrada se, uz minimalne adaptacije (uklanjanje pregradnih zidova), mogla lako prilagoditi i za druge potrebe, a eventualno se mogla i izmeniti njena namena.

KONCEPCIJA MONUMENTALNOSTI IZRAŽENA U KONSTRUKCIJI

Spoj funkcije i tehnologije u arhitekturi zgrade Opštine prepoznaju se kao dve osnovne gradivne imenice. Prema crtežima iz Glavnog projekta iz 1961. vidi

[11] Videti detaljnije u: Stojan Maksimović, "Zgrada Opštinske skupštine Novi Beograd", *Izgradnja*, br.1 (1967): 27-35

se prvobitna dispozicija stubova prema rasteru 6x6 m, u oba koordinatna pravca, izuzev u prostorima stepeništa, gde je, iz funkcionalnih razloga, u jednom pravcu uzet razmak stubova od 8 m. Planovi, objavljeni 1964. u časopisu „Izgradnja“ od strane jednog od projekatana objekta arhitekta Stojana Maksimovića, svedoče o skeletnoj armiranobetonskoj konstrukciji na stubovima unutar modula 4,80x5,20 m u oba pravca i bez promene rastera u stepenišnom delu [12]. Upoređivanjem sa idejnim projektom rekonstrukcije atrijuma [13], zaključuje se o izvedenom poretku stubova (dimenzija 30x30 cm), koji odgovara modulu 4,80x5,20 m, što je, naslućujemo, posledica prilagođavanja prefabrikovanom sistemu gradnje karakterističnom za izgradnju Novog Beograda. Takođe, iz vertikalnih planova iz 1985. uočljiva je horizontalna ispuna skeleta u vidu montažne armiranobetonske roštiljne konstrukcije. Okolnosti koje su dovele do ovih izmena u projektu ostaju nepoznate, a jedan od mogućih zaključaka može biti da su vertikalni nosači izvođeni na licu mesta, dok su horizontalni montirani od prefabrikovanih elemenata. Prema tehničkom opisu projekta iz 1961. fundiranje je bilo predviđeno na roštilju greda koje bi povezale stubove u oba pravca [14]. Prema projektu *Adaptacije atrijuma u višenamensku salu* uočava se da je fundiranje izvršeno na prefabrikovanim temeljnim čašama približnih dimenzija 2,40x1,20 m.

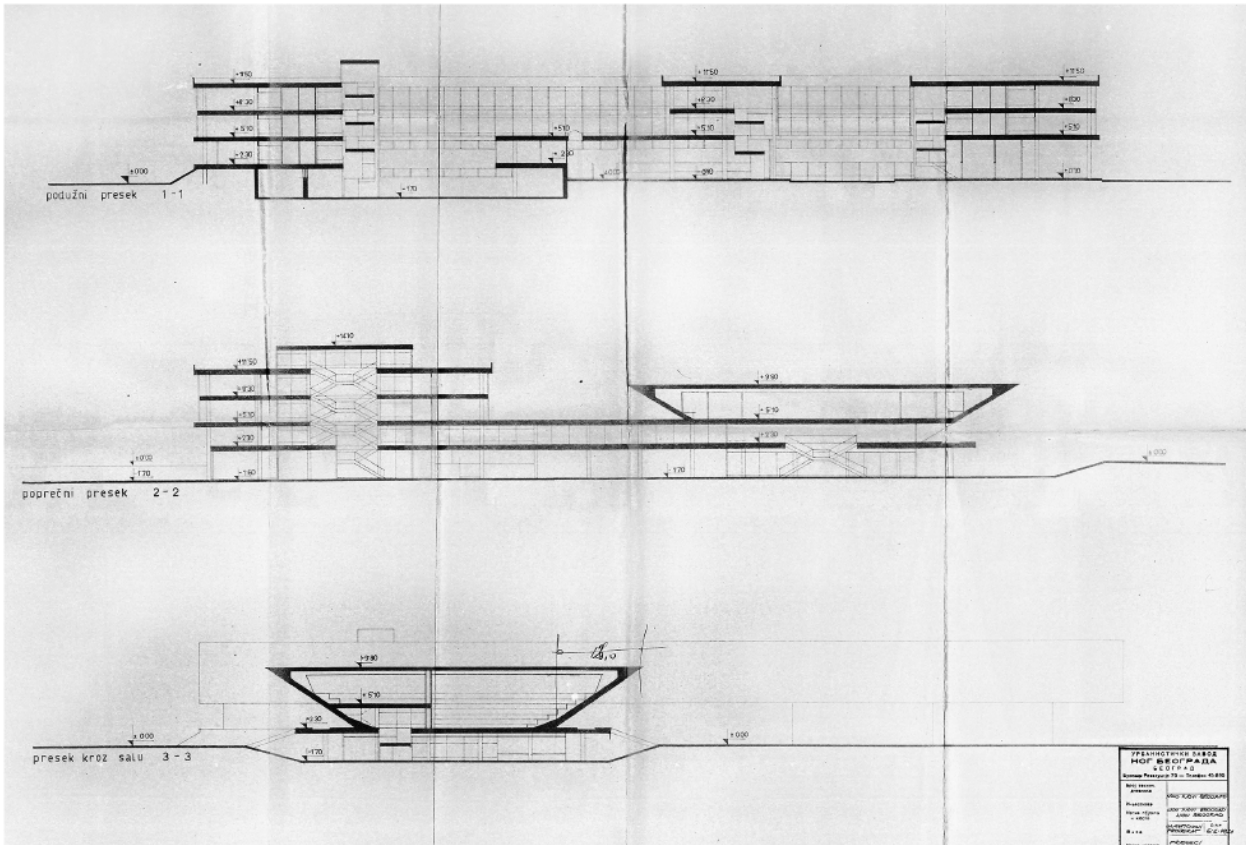
Prednost ovog načina rešavanja administrativnog dela zgrade, u skeletnom armiranobetonskom sistemu, jeste tretman konstrukcije kao potencijalnog generatora prostora, to jest, kao šuplje ljuštore koja generiše volumen. Ovaj pristup omogućava fleksibilnu dispoziciju vertikalnih ispuna konstrukcije u vidu montažnih pregradnih zidova koji pružaju ovakvom objektu veoma važnu funkcionalnu karakteristiku, a to je adaptibilnost. Elementima unutrašnjeg uređenja objekta posvećena je jednaka pažnja kao i konstruktivnim. Projektovanje radnog prostora kancelarija prema modulu širine 1,30 m, primenjenog na fasadno platno, dodatno govori o posvećenosti arhitekata tretmanu detalja i o primenjenom projektantskom pristupu objektu – spolja ka unutra i obratno.

U pogledu rešenja oblaganja fasade, kombinacijom stakla, aluminijuma i natur betona, postignuta je prozračnija artikulacija fasadnog platna administrativnog dela objekta, nasuprot punom salskom delu. Administrativni deo objekta, po svojoj formi i materijalizaciji fasade, blizak klasičnim obrascima zgrada sa fasadom tipa zid-zavesa, korespondira primenjenom konstruktivnom sklopu i svojoj funkciji. Fasadno platno je aluminijumske

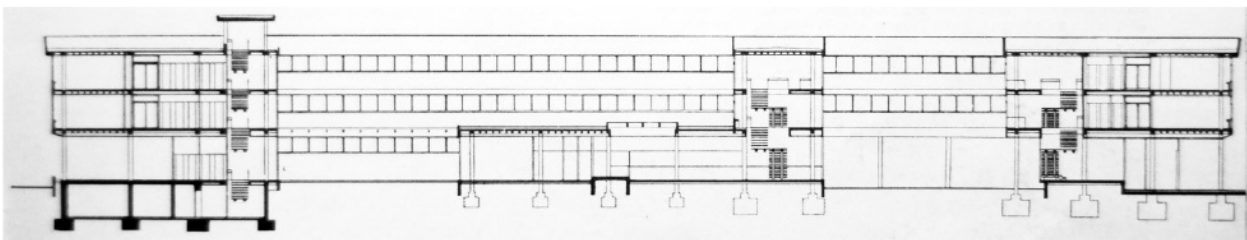
[12] Videti u: Maksimović, Zgrada Opštine

[13] F. Bajlon, *Idejni projekat adaptacije atrijuma u višenamensku salu u objektu SO Novi Beograd*, (Beograd: Arhiva opštine Novi Beograd, 1985)

[14] Videti detaljnije u: Maksimović i Jovin, *Glavni projekat*

Preseci (Glavni projekat, 1961)

Podužni presek publikovan u časopisu Izgradnja (1967, str. 27- 35)

konstrukcije sa dvostrukom spratnom visinom, i modulom 1,30 m po široj strani i 1,20 m po užoj strani objekta, sa sistemom otvaranja po vertikalnoj osovini. Unutar zida-zavesa rešeni su dvostruko zastakljeni elementi s otvaranjem oko vertikalne ose i venecijanskom zavesom između okna.

O konstrukciji salskog dela objekta saznajemo samo iz tehničkog opisa projekta iz 1961. [15], u kojem se navodi da je kruta sandučasta konstrukcija oslonjena po užim stranama na stubove, zatim da je sa donje strane zatvorena armiranobetonskom roštiljnom konstrukcijom, a sa gornje, ortotropnom prednapregnutom pločom.

VIZUELNA LAKOĆA KROZ ČITANJE DETALJA

Frempton (Kenneth Frampton), kada govori o tektoničkom diskursu arhitekta Luisa Kana (Louis Kahn) i generisanju prostora eksponiranjem konstrukcije, citira ga: „Na građevini detalje ne treba staviti u rukavicu i sakriti. Treba ih maksimalno iskoristiti. Prostor je arhitektonski kada se može videti i razumeti kako je on nastao” [16]. Tema ležernosti prisutna je u različitim segmentima objekta Opštine Novi Beograd, vidljiva u dijalogu koji ostvaruju horizontalni i vertikalni, tačkasti, linijski i površinski elementi svojim međusobnim odnosom, dispozicijom i različitim tretmanom. Odabir skeletne konstrukcije podrazumeva sam po sebi vizuelnu lakoću konstruktivnih elemenata. Dalje postupanje i artikulacija fasadnih i unutrašnjih elemenata može dodatno naglasiti ili potisnuti ovu „uzidanu” karakteristiku.

Velika pažnja posvećena je parternom uređenju objekta, kako zbog odnosa samog objekta sa tlom, tako i zbog toga što on predstavlja prvi i najbliži uvid u tektoniku objekta, u smislu da čovek ostvaruje prvi direktan kontakt sa fasadnim i/ili konstruktivnim elementima upravo u parteru. Kod objekta Opštine Novi Beograd, prizemlje je, kako je već spomenuto, ostavljeno slobodno u vidu pretprostora za ulazak u objekat i u njemu je direktno i nedvosmisleno prikazana primenjena skeletna konstrukcija kroz vertikalne tačkaste elemente konstrukcije. Puna masa objekta odignuta je od tla kolonadom betonskih stubova, koji u svojoj dimenziji i proporciji odišu elegantnošću, koju prenose na čitavo prizemlje. Čini se da zgrada administracije, a posebno mostovi koji je povezuju sa salskim delom, lebde, i da je gotovo nemoguće da mogu stajati na tako nežnim elementima.

[15] Ibid.

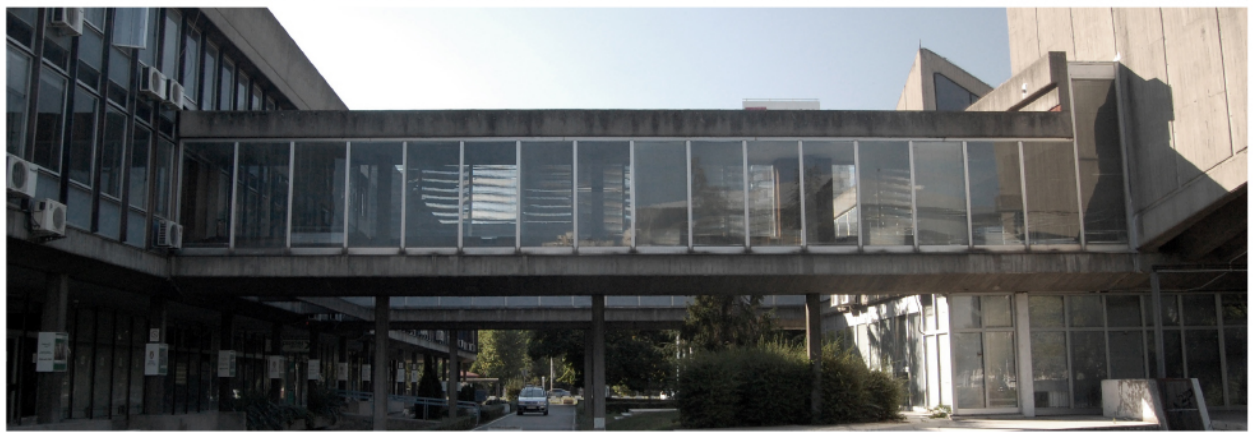
[16] Citirano u: Kenet Frampton, *Studije tektoničke kulture: poetika konstrukcije u arhitekturi XIX i XX veka*, (Beograd: Orion art, 2014): 239.

Ekspozicija betonske međuspratne konstrukcije između prizemlja i spratova, kao i krovne konstrukcije, dodatno naglašavaju primenjenu skeletnu konstrukciju i u vizuelnom čitanju objekta, na trenutak, ostavljaju utisak ukidanja fasadnog platna. Kako Vjenceslav Rihter navodi: „Odluka da se pokaže beton kao površinski materijal proizlazi iz uvjerenja da je to najmonumentalniji materijal kada je ispravno primjenjen i da je on istovremeno konstruktivna istina objekta“ [17]. Sve tri horizontalne površine objekta tretirane su sa oblikovnog aspekta na drugačiji način, svaka s jasnom namerom o vizuelnom utisku koji treba da odaje. Odluka da se tavanica koja deli prizemlje i prvi sprat stanji na svojim krajevima, u trenutku kada ona postaje deo eksterijera, tj. fasadni element, kao i namera da se staklenom opnom prikrije tavanica između prvog i drugog sprata, svedoče o tome da su arhitekta, artikulacijom konstrukcije kroz detalje, radile na temi težnosti i postizanju vizuelne lakoće objekta. Treća tavanica, krovna konstrukcija, poput krune, upravo suprotno tavanici prizemlja, u delu gde postaje deo fasade, proširuje se u visinu i izlazi u prostor. Ekspozicija nadzidka u svojoj punoj visini uokviruje vizuelnu sliku o objektu dajući joj karakter stabilnog uzglavlja.

Nepravilan oblik paralelopipeda jasno se čita na fasadi okrenutoj ka ulici upravnoj na Bulevar, gde je i ulaz u blok. Linija preloma fasade najuočljivija je upravo na delu krovne tavanice, čime je dodatno naglašen ugao, i u toj igri sa volumenom postignut je osećaj dinamičnosti. Takođe, na ovoj fasadi, može se uočiti princip unutrašnje organizacije objekta jer se prekidi zastakljenog fasadnog platna dešavaju na mestima gde hodnici izbijaju na fasadu u vidu betonskih lođa. Ovo je, istovremeno, i jedino mesto na fasadi gde je tavanica između prvog i drugog sprata uočljiva.

Tretman međuspratne tavanice na aneksu korespondira temi težnosti koju možemo, u ovom slučaju, pročitati u ekspoziciji horizontalnih rebara kod nadstrešnice. Arhitekta namenski prošupljuje ploču i ističe horizontalne elemente, sa namerom da se ukloni svaki osećaj težine koju beton kao materijal sa sobom nosi. Sa druge strane, nasuprot lakog i prozračnog administrativnog dela, celokupna kompozicija je upotpunjena punom masom sala, koja, takođe, korespondira kompaktnom sandučastom konstrukcijom. U ovom slučaju, arhitekta, odabirom punog, teškog materijala, dopušta betonu da u punom sjaju iznese volumetriju objekta. Izuzeta od finalnih obrada, tekstura betona ostavljena u sirovom obliku dodatno je ekspozirana kako bi se stekao utisak kompaktnosti i istakao značaj aneksa koji u sebi čuva,

[17] Citirano u: Љиљана Благојевић, *Нови Београд: оспорени модернизам* (Београд: Завод за уџбенике, 2007), 226.

Fotografije objekta (aut...

poput školjke, posebnu funkciju, u karakteru drugačiju od ostatka objekta. Slično tretmanu fasade administrativnog dela objekta, dominantnost betona, u ovom slučaju, prekinuta je otvaranjem prema Ulici omladinskih brigada, horizontalnim potezom zastakljenog platna koji, na jedan drugi način, olakšava fasadnu opnu. Poput ventila, poroznost, u vidu ovih horizontalnih traka, čini da ova čvrsta fasadna opna gubi na težini i čini se šupljom.

U kojoj meri je ovaj projekat uspostavio kontrast između tektoničke skeletne konstrukcije i njene opne dodatno je čitljivo, u ovom slučaju, u načinu na koji ovaj materijal, u kombinaciji sa staklenom zavesom, uspeva objektu da podari beskrajnu lakoću, čineći ga naizgled potpuno transparentnim iako, u biti, ako se približimo objektu, staklena površina prozorskih otvora upija kolorit neba i reflektuje ga u oko posmatrača praveći vizuelnu barijeru. U ovoj borbi staklenih translucenčnih i punih betonskih površina bitku odnosi tektonička ekspresivnost skeletne graditeljske forme. U prilog ovome, Petrović konstatuje: „...jedno je sigurno, da je na ovom objektu do danas prvi put primenjen beton, tako da su svi oni likovni elementi ovog građevinskog materijala zasjali punim sjajem” [18].

ZAKLJUČAK

Kao što je rečeno u prvom poglavlju, fundamentani fokus arhitekture u stvaranju bila je monumentalnost koja je bila snažno izražena kroz primenu betona kao gradivnog materijala i, u isto vreme, najprepoznatljivijeg elementa novobeogradske arhitekture.

Prema mišljenju Luisa Kana – monumentalnost, na jednom nivou, uslovljavaju institucija i grad, dok se na drugom, ona oslanja na konstrukciju i spoj. Ova dva nivoa monumentalnosti povezuje upotreba, to jest, artikulacija prirodnog osvetljenja arhitekturom, način na koji struktura građevine uvodeći svetlo, oblikuje specifičan karakter date institucije ili javnog objekta [19]. U tom kontekstu, zgrada Opštine Novi Beograd oblikom, materijalizacijom, dispozicijom i ritmom artikulise arhitektonske elemente i odiše tektoničkom ekspresivnošću. Ova ekspresivnost sintetisana je u ispunjenoj nameri da se zadovolje programske potrebe prostora – funkcionalnost i adaptibilnost i da o njima nedvosmisleno svedoči izgled objekta.

Želja da Novi Beograd odiše monumentalnom arhitekturom, koja će predstaviti snagu glavnog grada jedne socijalističke države u usponu,

[18] Zoran B. Petrović, "Zgrada Skupštine opštine Novi Beograd", *Arhitektura urbanizam*, br.40 (1966): 44.

[19] Kenet Frempton, *Studije tektoničke kulture: poetika konstrukcije u arhitekturi XIX i XX veka*, (Beograd: Orion art, 2014): 237.

nikada nije do kraja sprovedena. Kako je Novi Beograd koncipiran kao grad stanovanja, arhitektura objekata koji su programski drugačiji od ostatka grada morali su svojim izgledom da reprezentuju svoju funkcionalnost. Kao reprezentanti (predstavници) monumentalnosti upravljačkog grada, šezdesetih godina realizovana su samo dva objekta: zgrada Predsedništva vlade FNRJ, danas poznatija kao zgrada SIV-a, i zgrada Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije. Ova rešenja su, kako Kulić navodi, nastala kao namera Jugoslavije da uhvati korak sa svetom služeći se: „sopstvenim snagama i da to pokaže prateći najnovije arhitektonske trendove”. Nasuprot monumentalnoj pojavnosti pomenutih objekata, skromnija u volumetriji, zgrada Opštine Novi Beograd, specifičnim tektoničkim pristupom, sprovodi i jasno reprezentuje projektantske namere uočljive u posvećenosti arhitekta detalju. Arhitektonska vrednost prepoznata je u ostvarivanju jednake vizuelne lakoće primenom istog materijala, ali dvojakim tretmanom dva oblikovno i funkcionalno različita dela objekta. S tog aspekta, može se reći da je zgrada Opštine jednako monumentalna u svom detalju tako da parira pomenutim objektima monumentalnim u pojavnosti.

Kako zaključuje Petrović: „Zgrada Skupštine opštine je nesumnjivo u potpunosti uspelo graditeljsko ostvarenje kod koga su minimalnim izražajnim sredstvima postignuti maksimalni arhitektonski kvaliteti” [20]. Sva zasluga ostaje na projektantima objekta, arhitektama Stojanu Maksimoviću i Branislavu Jovinu, koji su kasnije potvrdili svoje projektantsko umeće kao dobitnici Oktobarske nagrade Beograda za svoja realizovana arhitektonska dela.

Između društva i politike, tehnologije i tehnike, funkcije i konstrukcije, neostvarenog i neostvarivog, stambenog i upravljačkog, prirodnog i izgrađenog, translucentnog i transparentnog, betonske strukture i staklene opne, zgrada Opštine svojom vizuelnom lakoćom svedoči o duhu epohe modernizma, koja je prostrujala kroz jedan grad, oslikavajući sve ove odnose u tektoničkoj ekspresivnosti koju poseduje.

Zbog nedostatka projektne dokumentacije iz 1973. godine, u vidu arhivske građe, ostaje da izmene koje su usledile u toku jedne decenije tumačimo isključivo na osnovu zidane građe koja nam je ostavljena u nasleđe. Razlika između izvedenog stanja i inicijalnog rešenja postoji, ali se u tim različitostima prepoznaje ista projektantska namera, te scenario koji nedostaje možemo bez puno teškoća domaštati i nastaviti sa tumačenjem

arhitektonskog jezika kojim ovaj jedinstveni objekat govori.

Možemo se složiti sa zaključkom koji nam nudi Petrović u svojoj prezentaciji objekta na stranicama „Arhitekture i urbanizma“ iz 1966. godine: „Moram se ponovo vratiti na žalosnu konstataciju da je u Novom Beogradu – tom najvećem graditeljskom poligonu jugoistoka Evrope – nedopustivo malo objekata tako uspehlih arhitektonskih kvaliteta kakve poseduje zgrada Skupštine opštine Novi Beograd.“ [21]

[21] Petrović, „Zgrada Skupštine opštine Novi Beograd“, 44.

ARHIVSKA GRAĐA

Istorijski Arhiv Beograda:

F. Bajlon, Idejni projekat adaptacije atrijuma u višenamensku salu u objektu SO Novi Beograd, 1985.

Stojan Maksimović i Branislav Jovin, Glavni projekat za zgradu Narodnog odbora opštine Novi Beograd na Novom Beogradu, 1961.

BIBLIOGRAFIJA

Brigitte Le Normand, „Designing Tito’s Capital: Urban Planning, Modernism, and Socialism in Belgrade” (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2014).

Kenet Frempton, „Studije tektkoničke kulture: poetika konstrukcije u arhitekturi XIX i XX veka”, (Beograd: Orion art, 2014).

Sabine Bitter and Helmut Weber, Autogestion, Or Henri Lefebvre in New Belgrade, (Vancouver: Fillip Editions, 2009).

Stojan Maksimović, „Zgrada Opštinske skupštine Novi Beograd”, Izgradnja, br.1 (1967): 27–35.

Uroš Martinović, „Beograd 1945–1975”, (Beograd: NIRO „Tehnička knjiga”, 1978): 233.

Vladimir Kulić, (2002), „Izgradnja Beograda u periodu socijalizma (1945-2000)”, 50 beogradskih arhitekata (rođenih posle 1945), (Beograd: Akademska misao, 2002): 15–27.

Zoran B. Petrović, „Zgrada Skupštine opštine Novi Beograd”, Arhitektura i urbanizam, br.40 (1966): 44–47.

Zoran Manević, „Monografska publikacija Stvaralaštvo – Stojan Maksimović”, (Beograd: Centar vam, 2006).

Љиљана Благојевић, „Нови Београд: оспорени модернизам” (Београд: Завод за уџбенике, 2007)

**CIP- Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије**